

УДК 94 (438)

[https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11\(41\)-3582-3594](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2025-11(41)-3582-3594)

Григорук Наталія Анатоліївна кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії та релігієзнавства, Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, <https://orcid.org/0000-0001-7064-300X>

ОСНОВНІ АСПЕКТИ ТА НАСЛІДКИ ПАРЛАМЕНТСЬКОЇ РЕФОРМИ 1832 РОКУ В АНГЛІЇ

Анотація. У статті досліджено особливості, основні аспекти та наслідки парламентської реформи 1832 р. в Англії, зосереджено увагу на впливі цієї реформи на подальшу еволюцію британської політичної системи та процеси демократизації суспільства.

Наукова новизна передбачає проведення на основі англомовних джерел та вивчення праць іноземних дослідників комплексного дослідження основних етапів та наслідків парламентської реформи 1832 р. в Англії, з метою подальшого впровадження отриманих результатів у вітчизняний науковий обіг.

Основний акцент зроблено на тому, що на початку XIX ст. британська виборча система характеризувалася архаїчністю: існували так звані “гнилі містечка” – округи без населення, але з представництвом у парламенті, тоді як нові великі промислові міста, як-от Манчестер і Бірмінгем, не мали власних депутатів, а також помірне розширення виборчого права через встановлення єдиного майнового цензу.

Незважаючи на те, що реформа не запровадила загального виборчого права і не задовольнила вимоги робітничого класу, її наслідки мали визначальний вплив на подальший розвиток країни. Серед основних результатів виділяють: зміцнення політичних позицій промислової буржуазії, підвищення легітимності парламентської системи в очах громадськості та започаткування процесу поступової, еволюційної демократизації. Реформа 1832 р. розглядається як важливий етап в еволюції британської політичної системи, який створив важливий прецедент для подальших законодавчих змін, що сприяло адаптації британської держави до соціально-економічних реалій індустріальної епохи та запобігло потенційним революційним потрясінням.

Використання англомовних джерел дозволяє глибше проаналізувати ключові дискусії та політичну боротьбу навколо законопроекту, зокрема

позиції вігів, торі та радикалів, що забезпечує багатогранний погляд на історичні події.

Ключові слова: реформа, парламент, Англія, суспільство, етапи, наслідки.

Hryhoruk Nataliia Anatoliivna PhD in History, Associate Professor, Associate Professor of the Department of World History and Religious Studies, Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, Ternopil, <https://orcid.org/0000-0001-7064-300X>

KEY ASPECTS AND CONSEQUENCES OF THE PARLIAMENTARY REFORM OF 1832 IN ENGLAND

Abstract. The article examines the features, main aspects and consequences of the parliamentary reform of 1832 in England, focusing on the impact of this reform on the further evolution of the British political system and the processes of democratization of society.

Scientific novelty involves conducting a comprehensive study of the main stages and consequences of the 1832 parliamentary reform in England based on English-language sources and the works of foreign researchers, with the aim of further introducing the results obtained into domestic scientific circulation.

The main emphasis is placed on the fact that at the beginning of the 19th century, the British electoral system was characterized by archaism: there were so-called 'rotten boroughs' – constituencies with no population but with representation in Parliament, while new large industrial cities such as Manchester and Birmingham did not have their own MPs, as well as a moderate expansion of suffrage through the establishment of a single property qualification.

Although the reform did not introduce universal suffrage and did not satisfy the demands of the working class, its consequences had a decisive influence on the further development of the country. Among the main results are: the strengthening of the political position of the industrial bourgeoisie, the increase in the legitimacy of the parliamentary system in the eyes of the public, and the beginning of a process of gradual, evolutionary democratization. The 1832 reform is seen as an important stage in the evolution of the British political system, which set an important precedent for further legislative changes, helped the British state adapt to the socio-economic realities of the industrial era, and prevented potential revolutionary upheavals. The use of English-language sources allows for a deeper analysis of key debates and political struggles surrounding the bill, particularly the positions of the Whigs, Tories, and Radicals, providing a multifaceted view of historical events.

Keywords: reform, parliament, England, society, stages, consequences.

Постановка проблеми. Основне протиріччя в розвитку англійської парламентської монархії після “Славної революції” полягало в суперечності між інтересами земельної аристократії, представлені парламентською олігархією, та зростаючою економічною силою промислової буржуазії. Компромісні домовленості між цими класами, досягнуті під час революції, не дотримувалися. Режим олігархії втратив актуальність для нових соціальних груп, які виникли в ході промислового перевороту 60–80-х років XVIII ст. Внаслідок цього перевороту соціальна структура зазнала змін: промислова буржуазія і робітничий клас стали ключовими гравцями в містах, тоді як великі землевласники в сільській місцевості.

До початку XIX ст. Англія урбанізувалася, перетворившись із сільської країни на індустріальне суспільство. Незважаючи на це, політичний вплив залишався за англійською аристократією. Прагнучи до відповідності між своєю зростаючою економічною могутністю та політичним статусом, промислова і сільська буржуазія поставила за мету отримати контроль над Палатою громад. Встановленню повновладдя буржуазії заважала архаїчна виборча система, що давала перевагу земельній аристократії. Тільки реформа виборчого права могла забезпечити розширення політичного представництва буржуазії в парламенті. Реформа 1832 р., перша в історії Англії, поклала початок переходу від середньовічного принципу рівного представництва корпоративних одиниць до демократичного принципу представництва, заснованого на кількості населення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання дослідження основних аспектів та наслідків парламентської реформи 1832 р. в Англії є постійною темою наукового інтересу. Порушена тема перебувала у сфері досліджень Brock M. [1], Briggs A. [2], Evans E. [3], Hawkins A. [4] та інших. Ці напрацювання дозволяють оцінити та проаналізувати ситуацію, що склалася. Водночас дослідження парламентської реформи 1832 р. в Англії ще не було предметом окремого дослідження в українській історіографії.

Мета статті. На основі комплексного й об’єктивного аналізу з’ясувати особливості, основні аспекти та наслідки парламентської реформи 1832 р. в контексті історичного розвитку Англії.

Виклад основного матеріалу. Суть реформи 1832 р. зводилася до перерозподілу місць у палаті громад та збільшення електорату [1]. Палата громад налічувала 658 членів, які до реформи представляли: 188 місць від 114 графств, 465 – від 262 містечок, 5 – від університетів [5, с. 13]. Загальна кількість депутатів збереглася, але було ліквідовано 56 “гнилих” містечок, які надсилали по 2 депутати. 32 “кишенькових” містечка з населенням до 4

тис. осіб замість 2 стали надсилати по 1 депутату. Звільнені 144 місця в парламенті перерозподілили між графствами і містами. 42 міста отримали право надсилати депутатів (серед них великі торгово-промислові центри – Бірмінгем, Лідс, Манчестер, Шеффілд). Було створено 22 нових виборчих округи, 14 з них – в індустріальних районах на півночі Англії [5, с. 81].

Кількість електорату збільшилася за рахунок того, що активне виборче право було надано фермерам і тим орендарям, які сплачували 10 фунтів стерлінгів на рік орендної плати. Отже, кількість виборців значно збільшилася в основному за рахунок сільського населення. Наприклад, у Шотландії їх кількість зросла з 4 тис. до 65 тис. осіб [6, с. 105].

Проте у проведенні реформи були як позитивні так і негативні моменти. Зокрема, збереження високого майнового цензу не давало можливості представникам середньої та дрібної буржуазії, а також робітникам бути обраними до парламенту і отримати політичну владу. Містечка і селища, як і раніше, залишалися “представленими” в новій виборчій системі. Було 5 містечок з електоратом менше 200 осіб, а 115 депутатів представляли округи з населенням менше 500 осіб [2, с. 261]. Зберігалася диспропорція між міськими і сільськими округами. Парламент 1833 р. складався з 399 депутатів від міських виборців, і 253 депутати були обрані від сільських округів (у попередньому парламенті ці показники були ще гіршими і становили відповідно 465 і 188). Це незважаючи на той факт, що за даними перепису 1831 р. 56% населення Англії проживало у містах [3, с. 51]. Проте, вказуючи на цей недолік виборчої системи, необхідно враховувати процес урбанізації, який активно проходив в англійському суспільстві в першій половині XIX ст. і поступово нівелював різницю між кількістю міського і сільського населення.

Однак реформа мала скромні практичні результати з двох причин: по-перше, через жорстку протидію торі, по-друге, внаслідок того, що вона проводилася правим, помірковано налаштованим крилом ліберального руху – вігами, які прагнули, зберігши політичне панування земельної аристократії, допустити до влади тісно пов’язану з нею банківську олігархію. Але віги, зміцнивши свій вплив у парламенті союзом з фінансовими магнатами, не бажали ділитися владою з представниками середнього класу і тим більше з робітниками.

Однак, незважаючи на це, політичне значення реформи було величезним. Вона показала можливість політичних змін під впливом громадської думки і підтвердила правоту лібералів, які відстоювали реальність поетапного здійснення демократичної виборчої реформи. Її наслідком також стала зміна співвідношення сил між палатами і короною на користь палати громад, кабінет міністрів тепер став формуватися з

представників парламентської більшості. Необхідно зазначити, що саме поляризація думок у парламенті з питання про парламентську реформу 1832 р. поклала початок новому партійному розмежуванню: поділу на лібералів (реформістів) і консерваторів – і створенню вікторіанської двопартійної системи.

До нового пореформеного парламенту вибори почалися восени 1832р. і принесли успіх представникам ліберального напрямку. У першій половині ХІХ ст. говорити про англійських лібералів як про партію безпідставно. Лібералізм тоді був суспільно-політичним рухом, представленим у парламенті декількома угрупованнями. У першу чергу це були так звані “нові” віги (або “ліберальні” віги), тобто пробуржуазно налаштована частина вігів – прихильників виборчої реформи. До 30-х роках ХІХ ст. вони становили більшість серед вігських парламентарів.

Другою групою в новому парламенті стали “класичні ліберали” (або “філософські радикали”, як вони називали себе самі). Представники цього угруповання, такі як І. Бентам, Дж. Мілль, Д. С. Мілль, Д. Рікардо, Р. Кобден, найбільш повно і детально сформулювали політичні та економічні ліберальні доктрини, що стали основою класичного лібералізму. До складу “класичних лібералів” увійшли фрітрейдери, які послідовно відстоювали економічні інтереси торгово-промислової буржуазії, і тісно пов’язана з фрітрейдерами ліберальна інтелігенція.

Третьою ліберальною парламентською групою були так звані радикали. Вони висловлювали інтереси дрібних власників і соціально утиснених верств англійського суспільства (робітників, католиків, нонконформістів). Звертаючись в першу чергу до потреб робітничого класу, вони боролися за проведення соціальних реформ. Разом з тим погляди і діяльність англійських радикалів можна охарактеризувати як ліберальні, оскільки вони протестували проти насильницьких методів боротьби і пропонували тільки реформістський шлях вирішення політичних і соціальних проблем. У реформованому парламенті радикальне угруповання було представлене в основному ірландськими католиками і нонконформістами.

За підсумками парламентських виборів 1832 р. ліберали отримали в цілому 66,7% голосів (554 719) проти (241 284) виборців, які проголосували за торі [6].

Найбільшим ліберальним угрупованням, представленим у парламенті, були віги, які зайняли 320 місць у палаті громад. “Класичні ліберали” отримали 50 місць. Радикальне угруповання – 42 місця, отримані ірландськими депутатами, 71 місце зайняли дисентери [7, с. 209–210]. Таким чином, виборці віддали перевагу тим ліберальним угрупованням,

діяльність яких асоціювалася з здійсненням парламентської реформи, в першу чергу вігам. Електорат нових промислових округів проголосував за лібералів.

Соціальний склад парламентарів також був ще далеким від пропорційного демократичного представництва різних верств суспільства.

Три чверті депутатів походили з аристократичного стану, решта представляли фінансову та торгово-промислову буржуазію [8, с. 41]. Уряд, як і раніше, був виразником інтересів земельної аристократії. З 103 членів кабінету міністрів (з 1830 по 1866 р.) тільки 14 були представниками буржуазії. Винятком із загальної тенденції панування аристократії в уряді можна вважати склад кабінетів лорда Дж. Мельбурна 1834 і 1835 рр., де представники буржуазії чисельно переважали, але і в них ключові міністерські посади залишалися за міністрами-аристократами [4, с. 641].

Було дві важливі причини збереження впливу земельної аристократії в парламенті після реформи 1832 р. По-перше, наявність парламентської традиції, згідно з якою не підготовлена до політичної діяльності і не мала практичного політичного досвіду людина позбавлялася шансів стати не тільки членом урядового кабінету, а й парламентарієм. По-друге, збереження високого виборчого цензу обмежувало приплив нових осіб у політику, оскільки професійно займатися політикою могли собі дозволити тільки дуже заможні люди. За даними журналу “Економіст”, навіть у 1864 р. кар’єра політичного діяча була доступна в англійському суспільстві вузькому колу осіб, що налічувало не більше 5 тис. осіб [9, с. 95].

Власне цими причинами можна пояснити наявність великої кількості виборчих округів, де кандидатів обирали на безальтернативній основі. Так, за період з 1832 по 1852 р. з 501 кандидата, зареєстрованого в 67 виборчих округах Англії та Уельсу, 62% не мали суперників на виборах [10, с. 82]. Однак існування безальтернативних виборів було пов’язане також і з політичною апатією з боку частини виборців, які заздалегідь були впевнені в неможливості політичних змін або не цікавилися політикою; і з попередньою домовленістю між кандидатами від вігів і торі. Часто за день до виборів суперники домовлялися, і одна зі сторін, погодившись на поразку, знімала свою кандидатуру. Це робилося для того, щоб уникнути витрат на проведення процедури виборів. У звітах подібна політична змова іменувалася “безперечним вибором” виборців.

У ряді округів, як і раніше, значним залишався вплив місцевих лендлордів, що відбивалося на перебігу виборів. Наприклад, на півдні Лінкольнширу на виборах 1841 р. у 32 з 44 виборчих округів, що належали одному землевласнику, голоси всіх виборців були віддані йому [11, с. 32]. Якщо земельна власність у виборчих округах розподілялася приблизно

порівну між землевласниками – кандидатами від вігів і торі, то претенденти від протиборчих партій укладали між собою так званий мир округу, що зводився до поділу представницьких місць від даних округів.

Таким чином, виборча реформа 1832 р. не спричинила до кардинальних змін як у процедурі обрання, так і складі обраних. В принципі, така ситуація влаштовувала обидві протиборчі сторони, оскільки віги, як і торі, зовсім не прагнули до ускладнення системи виборів і збільшення витрат на виборчу кампанію (вони виникли б за наявності сильних і численних конкурентів). Залучення великої кількості нових осіб до політики загрожувало не тільки підризом впливу діючих на той час політиків, але було не вигідним і з матеріальних міркувань. Віги наважилися на проведення парламентської реформи не тому, що вони прагнули до демократизації виборчої системи, а тому, що в першу чергу хотіли прийти до влади, заручившись симпатією і підтримкою як громадської думки, так і різних угруповань парламентської опозиції, які їм вдалося згуртувати в боротьбі за виборчу реформу. Ліквідувавши найбільш анахронічні елементи виборчої системи, віги тим не менш зберегли представництво від “гнилих” містечок, яке забезпечило переважання в палаті громад синів перів і баронів.

Отже, сплеск активності в період виборчих кампаній 1831 і 1832 рр. швидко змінився рутинною політикою “необхідного вибору” і партійної змови. Так, перед виборами 1831 р. в Нортгемптонширі було два місця, які були поділені між кандидатами від вігів і торі. Після реформи 1832 р. кількість виборних місць збільшилася до чотирьох. За два нових місця почалася передвиборча боротьба, причому віги мали реальні шанси випередити своїх суперників, але лідер вігської партії віконт Олторп виступив проти суперництва з кандидатами від торі в цих виборчих округах, запропонувавши поділити нові місця на паритетних засадах. Він не бажав “йти на витрати через те, що деякі люди, які помиляються, будуть наполягати на одному з кандидатів, часто всупереч усім причинам і здоровому глузду” [12, с. 442].

Віконт Олторп висловлював позицію “старих” вігів – консервативно налаштованої частини вігської партії, тісно пов’язаної родинними та економічними інтересами з лендлордами. “Старі” віги вважали, що прийняття парламентської реформи 1832 р. завершило боротьбу за лібералізацію виборчої системи. Причому, закінчилася ця боротьба найвигіднішим для них чином. Наявність у парламенті представників великої буржуазії забезпечувала вігам перевагу в боротьбі з консерваторами, оскільки депутати-буржуа підтримували більш ліберальні законопроекти вігів. Разом з тим нечисленність представників буржуазії в парламенті давала вігам можливість контролювати їхні дії і не допускати проведення самостійної

політики з боку буржуазних угруповань. Тому головним своїм завданням “старі” віги вважали збереження вигідної для них ситуації, заради чого вони були готові піти на істотні політичні компроміси з торі.

Готовність віконта Олторпа розділити або навіть віддати політичну владу торійській опозиції показує, що віги і торі були більше пов’язані економічними і родинними інтересами, ніж розділені політичною конкуренцією. Їх суперництво мало багато в чому суто зовнішній характер. Недарма видатний англійський публіцист Вільям Хезлітт порівнював ці дві партії з “двома гуркотливими каретами, які рухаються по одному і тому ж шляху, до одного і того ж місця призначення, оббризкуючи одна одну брудом” [13, с. 8].

Вплив, яким користувалися лендлорди в багатьох (найчастіше сільських) виборчих округах, був зумовлений не тільки фінансовими доходами. Дуже важливим для усвідомлення англійських політичних реалій першої половини XIX ст. є та обставина, що земельна аристократія користувалася традиційною повагою в англійському суспільстві. В очах англійського обивателя, особливо сільського жителя, а кількість сільських виборців значно збільшилася в результаті парламентської реформи, лорд або сквайр, який володів великим маєтком, заслуговував на більшу довіру як політик, ніж банкір або фабрикант. Ця обставина часто позбавляла вибори парламентаріїв їх політичного змісту. Для типового сільського орендаря першої половини XIX ст. голосування було функцією, пов’язаною з його приналежністю до земельного об’єднання, але не з персональною відповідальністю. Відповідальність орендар ніс перед землевласником, а не перед своєю совістю. Тому “його політична лояльність була лояльністю по відношенню до землевласника, а не до політичної партії” [14, с. 442].

Основу того, що можна назвати “політичною повагою” до лендлордів з боку орендарів, становили традиції, майнова залежність і збіг думок з багатьох політичних питань. Так, у питаннях збереження привілеїв англіканської церкви або захисту прав земельної власності інтереси лендлордів і орендарів збігалися. Саме існування “політичної поваги” дозволяло земельній аристократії протягом тривалого часу впливати на виборців. Однак пріоритет походження і клановість на виборах у сільських округах, а також відсутність у орендарів можливості реально брати участь у політичному житті, призводило до того, що останні, як правило, не мали політичних поглядів взагалі. Це часто сприяло виникненню політичної апатії у сільських виборців. Саме вона зумовила поразку торі на виборах 1831 і 1832 рр.

У 30-ті роках XIX ст. громадська думка стає реальністю політичного життя. Вільна преса, свобода зібрань, мітингів, слово, право звернення до

короля і парламенту з петиціями, що вже існували в англійському суспільстві, стали активно використовуватися економічно розвиненими, але не мали доступу до політичної влади верствами суспільства, в першу чергу торгово-промисловою буржуазією, для критики політики уряду. Перехід до нових буржуазних відносин руйнував традиційний уклад англіканського суспільства, замінюючи вертикальну ієрархію горизонтальними зв'язками.

Політичне життя зосередилося у великих промислових містах. Представники різних верств міського населення залучалися до політичних дискусій, у них з'явилися свої лідери, свої товариства, своя преса. Це дозволило їм не тільки висловлювати свою думку, а й чинити тиск на уряд.

І віги, і торі швидко усвідомили важливість громадської думки і спробували використати її для зміцнення свого політичного впливу та залучення голосів виборців. До середини 30-х роках XIX ст. вони почали створювати по всій країні свої політичні організації (асоціації, клуби, товариства). Дж. Паркес, який керував у 1835 р. виборчою кампанією вігів, писав: "Ми повинні організувати асоціації в Лондоні для попередньої підготовки, збору підписів, реєстрації виборців і фінансування нашої передвиборчої кампанії" [15, с. 93]. Партійна діяльність особливо активно розгорнулася в містах, оскільки після муніципальної реформи 1835 р., яка скасувала олігархічні міські корпорації і забезпечила демократичну процедуру реєстрації виборців, реєстраційні списки оновлювалися щороку. На відміну від міст, у сільських округах виборець реєструвався тільки один раз, і перереєстрація не була потрібна.

Відмінності у формах організації виборчої кампанії між міськими та сільськими округами були цілком зрозумілі. У сільській місцевості, з огляду на стабільність і консервативність населення, незалежні політичні організації були непотрібні. Політичні відносини в сільських округах були включені в систему соціально-економічних зв'язків. Агент з продажу нерухомості або орендар просто додавав політичні обов'язки до інших своїх зобов'язань перед суспільством, а організаційну виборчу функцію виконувала сільська адміністрація, яка реєструвала виборців, проводила опитування громадської думки та організовувала процедуру виборів.

Соціальна структура міста, навпаки, була аморфною і включала роз'єднані, часто полярні за інтересами групи (від банкірів до люмпенів). Різниця в заняттях і доходах, відсутність соціальних зв'язків між різними верствами міського електорату викликали необхідність незалежної політичної організації. Аналіз міських виборчих списків (з 1832 по 1867 р.) показує, що основну частину виборців складали "власники магазинів, кваліфіковані ремісники, інтелігенція, промислова буржуазія і банкіри". Як вірно зазначав англійський історик Т. Носсайтер, на подібний електорат "не

можна чинити серйозного зовнішнього тиску і змушувати голосувати проти власних інтересів. Такі люди досить освічені (в силу специфіки виробництва) і здатні виробити власні політичні уявлення” [14, с. 25].

У міському суспільстві яскраво проявлялися соціальні протиріччя. Крім протиріч між капіталістами і робітниками, що стали соціальним наслідком промислового перевороту, існували протиріччя між торговельно-промисловою буржуазією і земельною аристократією [16, с. 39], між прихильниками англіканської церкви і протестантами. Ситуація ускладнювалася також великою кількістю соціальних проблем, що загострилися внаслідок швидкого процесу урбанізації (за першу половину XIX ст. чисельність міського населення в Англії зросла в два рази). Такими проблемами були: бідність, безробіття, неписьменність, пияцтво люмпенізованої частини населення.

У 30–40-х роках XIX ст. основними подіями внутрішньої політики після виборчої реформи 1832 р. стали: прийняття в 1834 р. нового “Закону про бідних”, який скасував грошові допомоги та заснував так звані робочі будинки; боротьба за скасування навігаційних актів, спрямованих на захист англійської морської торгівлі, хлібних законів; ставлення до чартизму; вирішення питання про привілеї англіканської церкви. Ставлення до цих проблем консервативних і ліберальних політиків багато в чому визначило розстановку сил у парламенті. Важливо відзначити, що в цей період зросла роль місцевих органів влади, і часто результати виборів до муніципалітетів впливали на парламентські успіхи партії. Наприклад, результати виборів до муніципалітетів Ліверпуля і Лідса добре відображають співвідношення сил консерваторів і лібералів у парламенті в 30–40-х роках XIX ст. У 1835 р. під час панування ліберального кабінету Мельбурна ліберали мали 43 місця проти 5 консерваторів у Ліверпулі і 39 проти 9 у Лідсі. Але вже в 1841 р., коли до влади прийшов консервативний кабінет Піля, ліберали мали лише 15 місць проти 33 консерваторів у Ліверпулі і проти 25 у Лідсі [17, с. 142].

З весни 1834 р. (коли з ліберального уряду Грея вийшли прихильники Стенлі) до весни 1835 р. (коли послідовники Піля змушені були відступити від консервативних ідей), в політичному відношенні був насиченим і напруженим. Пруський історик і державний діяч проф. Ф. Роумер, який відвідав Англію на початку 1835 р., в листах додому так характеризував загальну атмосферу англійського життя: “Тут, здається, саме повітря просякнуте політикою” [18, с. 316].

Посилення протистояння вігів і торі призвело до внутрішньої згуртованості як ліберальної, так і консервативної “партії” парламенту. Воно проявилось в першу чергу в тому, що депутати у своїй діяльності стали керуватися насамперед партійними інтересами. Уже в 30-х роках XIX ст.

реальна незалежність депутатів від партійних установок зустрічалася вкрай рідко. У 40-х роках вона зникла практично зовсім.

Власне вмілу організацію кампанії, в поєднанні з великими фінансовими інвестиціями, необхідно розглядати як головну причину перемоги консерваторів на виборах 1841 р. як справедливо сказав англійський історик Геш: “Консерватори між 1832 і 1841 рр., стали першою партією в парламентській історії Британії, якій вдалося організувати свою перемогу на виборах всупереч бажанням королівської влади та більшості Палати громад, лише залучивши голоси на виборах” [19, с. 123].

Висновки. Роблячи висновок, можна сказати, що, незважаючи на поміркований характер виборчої реформи 1832 р., вона мала значні наслідки для політичного життя Англії.

В парламенті з’явилося ще мало представників торгово-промислової буржуазії, які об’єдналися в угруповання “класичних лібералів” (“філософських радикалів”) і радикалів наближених до веганів, оскільки останні вже були пов’язані з торгово промисловими колами.

Збільшення кількості виборців призвело до зростання політичної активності серед населення, особливо “середнього класу”. Його представники відчували себе частиною політичного процесу. Процедура формування правлячого кабінету тепер залежала не лише від бажання корони та інтересів “парламентської еліти”, а й від протидії громадської думки – нової реальної сили на політичній сцені Британії. Політизація суспільного життя була особливо виражена в містах, де виборці були більш розділеними і менш залежними від кандидатів, ніж у сільських округах.

Незалежно від того, хто переміг на виборах: консерватори чи ліберали, сама тенденція до політизації суспільного життя та зростання значення для Вестмінстера громадської думки були показником лібералізації англійського суспільства в 30-х роках XIX ст. Це сприяло поширенню ліберальних ідей і формуванню ліберального мислення, маючи на увазі свободу економічного і політичного вибору. Це головне значення реформи 1832 р.

Парламентська реформа 1832 р. призвела до зміни форм і методів агітації кандидатів. Представникам парламентських груп довелося боротися за голоси виборців. Це призвело до створення політичних клубів, які відігравали роль “партійних” організацій, які керували виборчою кампанією. З’явилися “партійні” списки. Поширювалися передвиборчі поїздки депутатів та передвиборчі мітинги. Велику роль у цій кампанії мала преса.

Виборча реформа сприяла консолідації фракцій і груп вігів і торі, яких зараз все частіше називають лібералами і консерваторами. Ліберальна і консервативна тенденція стає пріоритетною в групах вігів і торі. У 30-х

роках XIX ст. навколо представників цих течій почалося об'єднання різних фракцій. Торі першими об'єдналися, виступивши проти парламентської реформи і це привело до утворення консервативної партії в 1846 р.

Отже, сам процес консолідації ліберального руху також був важливим наслідком парламентської реформи 1832 р.

Література:

1. Brock M. The Great Reform Act. London, 1973.
2. Briggs A. The Age of Improvement, 1783–1867. London–New-York, 1979. P. 261.
3. Evans E. The Great Reform Bill of 1832. London, 1983. P. 51.
4. Hawkins A. “Parliamentary Government” and Victorian Political Parties 1830–1880. English Historical Review, Essex, 1989. V. 104, № 412. P. 641.
5. Gash N. Politics in the Age of Peel. London, 1953. P. 13.
6. Fergusson J. The Reform Act (Scotland) of 1832: Intention and Effect. Scottish Historical Review. V. XIV (1966). P. 105.
7. Peel R. Robert Peel From his Private Papers, v. 2. London, 1899. P. 209–210.
8. Guttsman W. L. The British Political Elite. London, 1965. P. 41.
9. Gwyn W. B. Democracy and the Cost of Politics in Britain. London, 1862. P. 95.
10. Thompson F. M. L. The Rise of Respectable Society: a Social History of Victorian Britain 1830–1900. Cambridge, 1988. P. 82.
11. Onley R. J. Lincolnshire Politics, 1832–1885. Oxford, 1973. P. 32.
12. Le Marchant D. memoir of John Charles, Viscount Althorp, Third Earl Spencer. London, 1876. P. 442.
13. White R. J. Radicalism and Its Results, 1760–1837. London, 1965. P. 8.
14. Nossiter T. J. Elections and political Behavior in County Durham and Newcastle, 1834–1874. Oxford. 1968. P. 442; 25.
15. Glennings W. I. Party Politics. Cambridge, 1962. P. 93.
16. Stewart R. Party and Politics, 1830–1852. New York, 1989. P. 39.
17. Parry J. Ph. The Rise and Fall of Liberal Government in Victorian Britain. London, 1993. P. 142.
18. Raumer F. England in 1835. London, 1836. P. 316.
19. Gash N. The Conservatives: a History from Their Origins to 1965. London-Boston, 1977. P. 123.

Referenceu:

1. Brock M. (1973). The Great Reform Act. London [in English].
2. Briggs A. (1979). The Age of Improvement, 1783–1867. London–New-York [in English].
3. Evans E. (1983). The Great Reform Bill of 1832. London [in English].
4. Hawkins A. (1953). “Parliamentary Government” and Victorian Political Parties 1830–1880. English Historical Review, Essex [in English].
5. Gash N. (1953). Politics in the Age of Peel. London [in English].
6. Fergusson J. (1966). The Reform Act (Scotland) of 1832: Intention and Effect. Scottish Historical Review [in English].
7. Peel R. (1899). Robert Peel From his Private Papers, London [in English].
8. Guttsman W. L. (1965). The British Political Elite. London [in English].

9. Gwyn W. B. (1862). Democracy and the Cost of Politics in Britain. London [in English].
10. Thompson F. M. L. (1988). The Rise of Respectable Society: a Social History of Victorian Britain 1830–1900. Cambridge [in English].
11. Onley R. J. (1973). Lincolnshire Politics, 1832–1885. Oxford [in English].
12. Le Marchant D. (1876). Memoir of John Charles, Viscount Althorp, Third Earl Spencer. London [in English].
13. White R. J. (1965). Radicalism and Its Results, 1760–1837. London [in English].
14. Nossiter T. J. (1968). Elections and political Behavior in County Durham and Newcastle, 1834–1874. Oxford [in English].
15. Glennings W. I. (1962). Party Politics. Cambridge [in English].
16. Stewart R. (1989). Party and Politics, 1830–1852. New York [in English].
17. Parry J. Ph. (1993). The Rise and Fall of Liberal Government in Victorian Britain. London [in English].
18. Raumer F. (1836). England in 1835. London [in English].
19. Gash N. (1977). The Conservatives: a History from Their Origins to 1965. London-Boston [in English].